

*Адријана Грмуша**Институт за политичке студије, Београд*

СЛОЖЕНОСТ ОДРЕЂЕЊА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА КАО ФЕНОМЕНА САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА*

Сажетак

Феномен електронског вршњачког насиља постаје незаобилазан у савременом друштву обликованом убрзаним развојем информационо-комуникационих технологија. Вршњачка насилна интеракција из реалног света премешта се у виртуелни свет, где постаје окрутнија и суровија, тако да се електронско вршњачко насиље перципира као озбиљна претња за личну безбедност са којим се суочава велики број младих школског узраста. Последњих година постоји велико залагање многобројних истраживача да се расветли сложеност овог феномена у циљу суочавања са његовим узроцима и отклањања последица. Међутим, феномен електронског вршњачког насиља још увек није прецизно одређен, мада постоје многобројна истраживања његових појавних облика као и односа са вршњачким насиљем у реалном свету. У овом раду аутор разматра најзначајнија достигнућа досадашњих истраживања, при чему се фокусира на постојање термилошких дилема и проблема у одређивању елемената који чине овај сложен феномен. С тим у вези, рад се састоји из четири дела. У првом делу су представљене главне термилошке дилеме у погледу феномена електронског вршњачког насиља у иностраној и домаћој литератури. Други део је посвећен анализи суштинских карактер-

* Овај рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ристика актера електронског вршњачког насиља. У трећем делу су представљени главни проблеми са којима се истраживачи суочавају у настојању да електронско вршњачко насиље одреде у односу на традиционално. При том, фокус је на два приступа: а то су: 1) одређење према сличностима са традиционалним вршњачким насиљем; и 2) одређење према специфичностима феномена електронског вршњачког насиља, као што су специфичности актера и специфичности електронских средстава и дигиталних канала комуникације. У четвртном делу су представљени резултати истраживања феномена електронског вршњачког насиља у Србији. Кључне речи: вршњачко насиље, електронско вршњачко насиље, сајбербулинг, вршњачко насиље на интернету, вршњачко насиље у сајбер простору

Истраживање вршњачког насиља започело је студијама скандинавских истраживача током 70-тих година XX века. Основу за та истраживања је поставио норвешки аутор Дан Олвеус (*Dan Olweus*), који је дефинисао вршњачко насиље и инструменте за његово истраживање.¹⁾ Услед интензивног развоја информационо-комуникационе технологије (ИКТ), као и њених специфичних карактеристика, вршњачка насилна интеракција из реалног света премешта се у виртуелни свет, где постаје окрутнија и суровија. Резултати великог броја студија указују да су млади школског узраста више изложени ризику електронског вршњачког насиља у односу на традиционално вршњачко насиље.²⁾ За потребе овог рада, вршњачка насилна интеракција у реалном свету ће бити названа традиционално вршњачко насиље, док ће се за вршњачку насилну интеракцију у виртуелном свету користити генерички назив феномен електронског вршњачког насиља.

1. ТЕРМИНОЛОШКЕ ДИЛЕМЕ У ОДРЕЂЕЊУ ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

Истраживање феномена електронског вршњачког насиља започело је током 90-их година XX века, а интензивирано је

1) Dan Olweus, *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*, Hemisphere Publishing Corporation, Washington, 1978.

2) David R. Dupper, *School Bullying: New perspectives on an Growing Problem*, Oxford University Press, 2013, p. 32.

првих година XXI века са убрзаним развојем ИКТ. Међутим, истраживачи још увек нису успели да постигну сагласност којим термином да означе електронско вршњачко насиље. Овај феномен је првобитно означен термином „интернет узнемиравање“. Затим су амерички аутор Ненси Вилард (*Nancy Willard*) 2003. године, и канадски аутор Бил Белси (*Bill Belsey*) 2005. године, почели да користе термин „вршњачко насиље у виртуелном свету“.³⁾ Центар за контролу и превенцију болести (*Center for Disease Control and Prevention – CDC*), америчка владина агенција надлежна за питања јавног здравља, користи термин „електронска агресија“.⁴⁾

У страниј литератури се често користе термини као што су „електронско вршњачко насиље“ (*electronic/digital bullying*),⁵⁾ „вршњачко насиље у виртуелном свету“ (*cyberbullying*),⁶⁾ „вршњачко насиље на интернету“ (*online bullying*)⁷⁾ и „узнемиравање на интернету“ (*Internet harassment*).⁸⁾ Када се аутори фокусирају на ИКТ путем којих се вршњачко насиље одвија, користе термин вршњачко насиље у виртуелном свету, а када је фокус на облицима испољавања понашања у виртуелном свету, користи се термин електронско вршњачко насиље.⁹⁾

Домаћу литературу такође одликују термилошке дилеме, које су, пре свега, резултат потешкоћа које проистичу из различитих превода израза из стране литературе. У домаћој литератури се најчешће користе три термина. Први термин је сајбербулинг, за који се одређује већина домаћих аутора.¹⁰⁾ Други термин је

- 3) Shaheen Shariff, *Confronting Cyber-bullying*, Cambridge University Press, New York, 2009, p. 41.
- 4) Nathaniel et al., *Bullying in the Networked Era: A Literature Review*, The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University, 2012, p. 6.
- 5) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, “Electronic bullying among middle school students”, *Journal of Adolescent Health*, Vol. 41, No. 6, 2007, p. S23.
- 6) Nancy Willard, *Educator’s Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*, Center for Safe and Responsible Use of the Internet, 2007, p. 4; Robert Slonje, Peter K. Smith, “Cyberbullying: Another main type of bullying?”, *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 49, No. 2, 2008, p. 148.
- 7) Sharlene Chadwick, *Impacts of Cyberbullying Building Social and Emotional Resilience in Schools*, Springer, 2014, p. 8.
- 8) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, “Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 45, No. 7, 2004, p. 1308.
- 9) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, “Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters”, *Cyberpsychology & behavior*, Vol. 11, No. 4, 2008, p. 502.
- 10) Бранислава Поповић-Титић, „Вршњачко насиље у сајбер простору“, *ТЕМИДА*, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, бр. 03/2009, стр. 51; Душко Вејновић, „Теорија

вршњачко насиље у сајбер простору.¹¹⁾ Трећи термин је електронско (дигитално) насиље.¹²⁾

2. ГЛАВНЕ ОДЛИКЕ АКТЕРА ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

На континууму укључености у насилну вршњачку интеракцију у виртуелном свету, две екстремне позиције које актери могу да заузму су позиције насилника и жртве. Између та два екстрема, могуће су и друге варијације позиционирања, пре свега у виду насилника-жртва и посматрача.¹³⁾ Свака од наведених улога носи своје специфичности, нарочито улога оних ученика који су истовремено и жртве и насилници, али који се углавном сврставају у групу насилника.

Насилником се сматра ученик који се у интеракцији са другим ученицима насилно понаша.¹⁴⁾ У погледу индивидуалних карактеристика насилника у виртуелном свету, резултати спроведених истраживања се не слажу. Неки аутори тврде да су дечаци склонији вршењу електронског вршњачког насиља и да се испољавање електронског вршњачког насиља мења са узрастом.¹⁵⁾ Насупрот томе, налази других студија указују на незнат-

и пракса врста вршњачког насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013, стр. 73; Марија Ђорић, „Булинг као врста социјалног насиља“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009, стр. 145-164; Сања Сумоња, „Насиље путем интернета као облик малолетничког вршњачког насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013, стр. 254.

- 11) Jelena Maksimović, Jelena Petrović, Jelena Osmanović, „Medijske kompetencije školskih pedagoga u suzbijanju vršnjačkog nasilja“, *In medias Res*, Centar za filozofiju medija, Zagreb, br. 06/2015, str. 912-923.
- 12) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, „Насиље у школама Србије: Анализа стања од 2006. до 2013. године“, Институт за психологију, Београд, 2014, стр. 33. Драган Попадић и Добринка Кузмановић у свом истраживању о електронском вршњачком насиљу у Србији користе термин „дигитално насиље“, мада користе и термин „дигитално силеџиство“ као превод енглеског термина *cyberbullying*. Драган Попадић, Добринка Кузмановић, *Користићење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији*, Telenor, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, UNICEF, Београд, 2013, стр. 16.
- 13) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1310; Levy *et al.*, *op. cit.*, p. 18.
- 14) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, *op. cit.*, стр. 101.
- 15) Aricak *et al.*, “Cyberbullying among Turkish Adolescents”, *Cyberpsychology and Behavior*, Vol. 11, No. 3, 2008; Li Qing, “A Cross-cultural Comparison of Adolescents Experience Related to Cyberbullying”, *Educational Research*, Vol. 50, No. 3, 2008, према: Heidi

ну повезаност индивидуалних карактеристика ученика и вршења електронског вршњачког насиља.¹⁶⁾ Насилнике у виртуелном свету најчешће одликује хиперактивност и склоност проблемима у понашању. Такви ученици често нису свесни последица свог понашања у виртуелном свету, и док појединима наношење штете другима пружа задовољство, осталима активира осећај кривице.¹⁷⁾

Ненси Вилард разликује две основне категорије насилника, а то су: 1) појединци који настоје да малтретирају друге, превасходно због неког личног својства (*put-downers*); и 2) појединци, који као жртве традиционалног вршњачког насиља, узвраћају насилницима путем дигиталних канала комуникације (*get-backers*). У улози насилника могу да буду ученици чији идентитет је познат жртвама, али и ученици чији идентитет остаје непознат за жртву (анонимни насилници). У оквиру категорије анонимних насилника постоје насилници који често настоје да укључе друге особе у насилну вршњачку интеракцију, а које жртву ни не познају (*cyberbullying by proxy*).¹⁸⁾ Додатно, према мотивима за учествовање у вршњачкој насилној интеракцији у виртуелном свету, Пери Афтаб (*Parry Aftab*) разликује следеће категорије насилника: 1) осветољубиви анђео; 2) гладан моћи; 3) пакосне девојчице; и 4) несмотрени насилник. Осветољубиви анђео (*vengeful angel*) посматра себе као особу која исправља неправду, која је нанета њему или другим особама, јер су осветољубиви анђели често жртве вршњачког насиља које се свете насилницима. Гладан моћи (*power-hungry*) се сматра најсличнијим прототипу школског насилника, јер жели да успостави контролу, моћ и власт над другима. Најчешћи начин на који гладан моћи врши насиље у виртуелном свету се састоји у упућивању претњи или постављању понижавајућих порука, чији је циљ изазивање страха. Мотив пакосних девојчица (*mean girls*) за вршење насиље јесте досада или забава, при чему не постоји посебна жеља да се жртва повреди. Иако су девојчице чешће вођене овим мотивима, и дечаци могу бити укључени у ову категорију насилника. Несмотрени

Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1355; Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 151.

16) Peter K., Smith, Jess Mahdavi, Manuel Carvalho, Sonja Fisher, Shanette Russell, Neil Tippette, "Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils", *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4, 2008. p. 380.

17) Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, "Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and application to policy and practice", *School Psychology International*, Vol. 34, No. 6, 2013, p. 584.

18) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 4.

(*inadvertent*) насилник је особа која на негативну комуникацију коју добија узвраћа истом мером, или која је својом несмотреношћу укључена у вршњачку насилну интеракцију у вирuellном свету у односу на жртву коју ни не познаје.¹⁹⁾

Ланчана вршњачка насилна интеракција у вирuellном свету, у литератури метафорично означена као „култура електронског вршњачког насиља“ (*culture of cyberbullying*), упућује на постојање посебне категорије ученика који су истовремено и жртве и насилници.²⁰⁾ Ова категорија насилника, окарактерисана као „насилници/жртве“ или „агресори/мете“, указује на међусобну испреплетаност улога насилника и улога жртава у сајбер простору.²¹⁾ Насилницима који су и сами жртве насиља својствено је манифестовање непожељних облика понашања, попут употребе дувана, алкохола и психоактивних супстанци.²²⁾

Жртвом се сматра ученик који је у интеракцији са другим ученицима изложен насилном понашању.²³⁾ Када је реч о повезаности индивидуалних карактеристика и улоге жртве, резултати истраживања се не слажу. За разлику од истраживања која указују на то да су девојчице и ученици нижег узраста чешће жртве електронског вршњачког насиља,²⁴⁾ поједина истраживања су показала да нема разлике између полова у погледу учесталости доживљеног електронског вршњачког насиља, а да учесталост доживљеног насиља расте са узрастом ученика.²⁵⁾

Деца која су доживела виктимизацију у вирuellном свету обично одлучују да о томе ћуте, а у ситуацијама када говоре о проблему са којим су суочена, углавном се обраћају школским вршњацима, а ређе наставницима и родитељима.²⁶⁾ Нај-

19) Parry Aftab, "Guide to keeping your kids safe online", 2006, према: Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, "Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age", Blackwell Publishing, 2008, pp. 60-61.

20) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1368.

21) Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research", *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives* (eds: Justin W Patchin, Sammer Hinduja), Routledge, 2012, p. 27.

22) *Ibid.*; Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1313.

23) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, *op. cit.*, стр. 101.

24) Justin W. Patchin, Samer Hinduja, "Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying", *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 4, No. 2, 2006, p. 158; Qing Li, "New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools", *Computers in Human Behavior*, Vol. 23, No. 4, 2007, p. 1782; Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 151.

25) Qing Li, "Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences", *School Psychology International*, Vol. 27, No. 2, 2006, p. 163; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S25.

26) Peter et al., *op. cit.*, p. 382, 384.

чешћи разлози за непријављивање доживљене виктимизације наставницима су: 1) неповерење у адекватност наставника у реаговању на ситуације насиља; 2) осећај стида и понижења; 3) страх да ће бити окривљени за преживљено искуство; и 4) страх да им наставници неће веровати.²⁷⁾ Доминантни разлози непријављивања електронског вршњачког насиља родитељима су: 1) страх од казне у виду забране употребе компјутера или мобилног телефона; 2) осећај кривице; 3) лична одговорност у постављању садржаја осетљиве природе на интернет; и 4) страх од освете.²⁸⁾ Начин реаговања одраслих је један од најважнијих механизма у борби против електронског вршњачког насиља, али одрасли углавном нису спремни за суочавање са овим проблемом.²⁹⁾ Главни разлози неспремности родитеља су: 1) низак степен надзора дечијих активности у виртуелном свету; 2) низак степен свести о ризицима којима су деца изложена у виртуелном свету; и 3) низак ниво разумевања понашања деце на интернету које има потенцијал да ескалира у електронско вршњачко насиље.³⁰⁾

Посебну категорију актера у феномену електронског вршњачког насиља представљају посматрачи. То је категорија ученика која гледа, присуствује или сведочи чину електронског вршњачког насиља, односно није директно укључена у насилну вршњачку интеракцију у виртуелном свету.³¹⁾ Посматрачи су у литератури означени као гледаоци, пролазници, сведоци и браниоци.³²⁾ У оквиру посматрача постоје две главне категорије, а то су: 1) појединци који подстичу насилника или показују равнодушност према ономе што се дешава (*harmful bystanders*); и 2) појединци који настоје да зауставе насилни вршњачки однос и пријаве га одраслима (*helpful bystanders*).³³⁾ У улози посматрача у виртуелном свету могу да буду и ученици који су на индиректан начин укључени у вршњачку насилну интеракцију у виртуелном свету. Наиме, реч је о ученицима који, материјал који прослеђују путем дигиталних канала комуникације, а који узнемирава и

27) Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 585.

28) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5; Peggy J. Parks, *Cyberbullying: The Internet*, ReferencePoint Press, 2013, pp. 13-14; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S29; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 9; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 585.

29) Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 153.

30) David R. Dupper, *op. cit.*, p. 31.

31) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1310; Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5.

32) Levy *et. al.*, *op. cit.*, p. 22; Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5.

33) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5.

вређа друге, не виде као потенцијални извор проблема.³⁴⁾ Премда су посматрачи индиректно укључени у вршњачку насилну интеракцију у виртуелном свету, значајно су више изложени ризику директног укључивања у насилни однос у односу на посматраче вршњачког насиља у реалном свету. Главни разлози на којима се темељи ова специфичност су: 1) физички и социјални статус школских вршњака није значајан у виртуелном свету, као што је у реалном свету; и 2) анонимност охрабрује децу да кажу и раде оно што не би у контакту „лицем у лице“.³⁵⁾

Резултати спроведених истраживања указују да изложеност ученика електронском вршњачком насиљу оставља значајне последице, како на жртве, тако и на насилнике. Жртве електронског вршњачког насиља су у већем проценту склоне: 1) слабијим академским постигнућима; 2) изостанцима са наставе; 3) кршењу школских правила; 4) алкохолизму и употреби психоактивних супстанци; и 5) чешћем показивању знакова депресивности и анксиозности у односу на децу која нису имала то искуство.³⁶⁾ Са друге стране, насилници: 1) чешће носе оружје; 2) склонији су употреби психоактивних супстанци; и 3) склонији су учествовању у криминалним активностима.³⁷⁾

3. ПРОБЛЕМИ ОДРЕЂЕЊА ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У ОДНОСУ НА ТРАДИЦИОНАЛНО ВРШЊАЧКО НАСИЉЕ

Међу истраживачима феномена електронског вршњачког насиља веома је заступљено схватање да је традиционално вршњачко насиље, напредком ИКТ, еволуирало у електронско вршњачко насиље.³⁸⁾ С тим у вези, постоје два приступа у одређењу феномена електронског вршњачког насиља у односу према традиционалном. Први приступ подразумева одређење према сличностима феномена електронског вршњачког насиља са традици-

34) Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 9.

35) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 64.

36) David R. Dupper, *op. cit.*, p. 33; Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research", *op. cit.*, p. 26; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 582.

37) *Ibid.*, p. 584.

38) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 62.

оналним вршњачким насиљем. Други приступ се фокусира на специфичности феномена електронског вршњачког насиља, које могу бити: 1) специфичности актера; и 2) специфичности електронских средстава и дигиталних канала комуникације.

3.1. Одређење према сличностима са традиционалним вршњачким насиљем

Из многобројних дефиниција традиционалног вршњачког насиља, могуће је издвојити пет кључних елемената тог феномена, а то су: 1) намера да се чини насиље; 2) репетитивност тј. понављање насилног понашања према жртви; 3) неравнотежа моћи између насилника и жртве; 4) жртва не изазива вршњачко насиље; и 5) вршњачко насиље се одвија у оквиру познатих друштвених група.³⁹⁾ Сам Дан Олвеус инсистира на три елемента, а то су: неравнотежа моћи, репетитивност и намера.⁴⁰⁾

Одређење феномена електронског вршњачког насиља према сличностима са традиционалним суочава се са два кључна проблема. Први проблем представља неслагање аутора у вези са тим који од елемената традиционалног вршњачког насиља треба да буду укључени у дефиницију електронског вршњачког насиља. Поједини аутори се ограничавају на репетитивност у наношењу штете, и електронско вршњачко насиље дефинишу као појаву у којој појединац или група репетитивно малтретирају другу особу у виртуелном свету посредством ИКТ.⁴¹⁾ Са друге стране, поједини аутори додају и елемент намере, дефинишући електронско вршњачко насиље као намерно и поновљено наношење штете другој особи путем дигиталних канала комуникације.⁴²⁾ Најсвеобухватнија дефиниција електронског вршњачког насиља која укључује све Олвеусове елементе, јесте дефиниција Питера Смита (*Peter Smith*) и осталих, према којој је електронско вршњачко насиље репетитивно и непријатељско понашање појединца или

39) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1350.

40) Dan Olweus, *op. cit.*

41) Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research", *op. cit.*, p. 15.

42) Bill Belsey, "Cyberbullying: An Emerging Threat to the "Always On" Generation", 2005, према: Shaheen Shariff, *op. cit.*, p. 41.
Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying", *op. cit.*, p. 152.

групе путем ИКТ, које је усмерено на повређивање жртве која се с тешкоћом брани.⁴³⁾

Други проблем при одређењу феномена електронског вршњачког насиља према сличностима са традиционалним су разлике у одређењу самих елемената дефиниције, пре свега неравнотеже моћи, репетитивности и намере.

За разлику од традиционалног вршњачког насиља, у коме је неравнотежа моћи изражена физичком или социјалном доминацијом насилника над жртвом, у електронском вршњачком насиљу овај елемент није једноставно утврдити. Према мишљењу појединих аутора, неравнотежа моћи се испољава као супериорно технолошко знање,⁴⁴⁾ насупротив налазима истраживања која оповргавају овај став.⁴⁵⁾ Одређена група аутора неравнотежу моћи у виртуелном свету тумачи као способност насилника да сакрију свој идентитет.⁴⁶⁾

Када је реч о репетитивном понашању, оно се у електронском вршњачком насиљу заснива на извршењу једног акта који се, услед природе дигиталних канала комуникације, одвија изнова у кратком временском периоду.⁴⁷⁾ Чак и једнократна насилна вршњачка интеракција у виртуелном свету може да буде регистрована као електронско вршњачко насиље из два разлога: 1) постојана природа дигиталних канала комуникације омогућава да се садржај, који дискредитује жртву, једноставно умножава и дистрибуира, због чега га је готово немогуће потпуно уклонити са интернета;⁴⁸⁾ и 2) сваки преглед неког угрожавајућег материјала на интернету рачуна се као репетитивност.⁴⁹⁾ На тај начин, жртва доживљава поновљену виктимизацију, што доводи до осећаја не престаног понижавања (*on-going humiliation*).⁵⁰⁾

43) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters", *op. cit.*, p. 499; Nathaniel *et al.*, *op. cit.*, p. 10; Robert Slonje, Peter K. Smith, Ann Frisén, "The nature of cyberbullying, and strategies for prevention", *Computers in Human Behavior*, Vol. 29, No. 1, 2013, p. 26; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 3; Peter K. Smith *et al.*, *op. cit.*, p. 376.

44) Justin W. Patchin, Samer Hinduja, "Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying", *op. cit.*, p. 152; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 580.

45) Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 580.

46) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1313.

47) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 62.

48) *Ibid.*

49) Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 154.

50) Nandoli von Marées, Franz Petermann, "Cyberbullying: An increasing challenge for schools", *School Psychology International*, Vol. 33, No. 5, 2012, p. 468.

Постојање намере у дефиницијама електронског вршњачког насиља може да буде проблематично у ситуацијама када су у улози насилника корисници интернета који индиректно учествују у насилној вршњачкој интеракцији, односно они који прослеђују непријатан садржај, а да, при том, нису ни свесни тежине последица свог понашања.

3.2. Одређење према специфичностима актера феномена електронског вршњачког насиља

Имајући у виду актере електронског вршњачког насиља, аутори истичу три специфичности електронског вршњачког насиља у односу на традиционално вршњачко насиље, а то су: 1) анонимност насилника; 2) доступност жртве и 3) бесконачност публике.⁵¹⁾

Насилник у виртуелном свету може да сакрије свој идентитет користећи псеудоним (виртуелни надимак) и/или тзв. аватар,⁵²⁾ због чега поједини аутори описују електронско вршњачко насиље као „кукавички облик малтретирања“.⁵³⁾ Наиме, природа дигиталне комуникационе технологије омогућава насилницима да, под „плаштом невидљивости“,⁵⁴⁾ постављају увредљиве поруке на интернет страницама, друштвеним мрежама, форумима и другим дигиталним комуникационим каналима чешће него што то раде под својим правим именима.⁵⁵⁾ Чак и у случају откривања идентитета насилника постоји јака склоност ка порицању личне одговорности за своје обрасце понашања и окривљавању других за коришћење идентитета на интернету. Услед анонимности, појединци у виртуелном свету често: 1) говоре и раде оно што обично не би рекли или учинили у реалном свету, односно у интеракцији „лицем у лице“; и 2) спремнији су да се понашају агресивно и непријатељски јер „кочнице у понашању“ слабе.⁵⁶⁾ Ипак, резултати појединих истраживања доводе у питање анонимност као специ-

51) Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 11; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, “Electronic bullying among middle school students”, *op. cit.*, p. S23; Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 148; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 8; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 579.

52) Nandoli von Marées, Franz Petermann, *op. cit.*, p. 468.

53) Bill Belsey, “Cyberbullying: An Emerging Threat to the “Always On” Generation”, 2006, према: Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 64.

54) Margaret Carrington, “Internet increases cyberbullying”, 2006, према: *Ibid.*, p. 65.

55) Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 10.

56) Qing Li, “Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences”, *op. cit.*, p. 160; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 8.

фичност електронског вршњачког насиља. Резултати тих истраживања показују да је већина жртва електронског вршњачког насиља могла да идентификује насилнике у виртуелном свету.⁵⁷⁾

Када је реч о доступности жртве, потребно је споменути да насилна вршњачка интеракција у виртуелном свету не престаје „када школско звоно звони“, као у реалном свету, већ се, услед природе дигиталне комуникационе технологије, наставља и по повратку из школе, а може да траје готово неограничено.⁵⁸⁾ Наиме, када год жртва приступи својим налозима на интернету, узнемиравање и вређање се настављају, што води интензивирању осећаја беспомоћности и угрожености жртве.⁵⁹⁾

Трећа специфичност, бесконачна публика, пред којом се електронско вршњачко насиље одвија, проистиче из постојане комуникације у виртуелном свету. Наиме, милиони интернет корисника могу садржај, једном постављен на интернет страници, једноставно сачувати на свом телефону или компјутеру, умножити и касније прослеђивати другима.⁶⁰⁾ Брзина и једноставност, којом се материјал преноси од једног до другог интернет корисника, отежава његово потпуно уклањање са интернета, али и доприноси његовој популарности.⁶¹⁾

3.3. Одређење према специфичностима електронских средстава и дигиталних канала комуникације

Општи став истраживача феномена електронског вршњачког насиља јесте да је његов настанак резултат развоја нових комуникационих технологија попут интернета и мобилних телефона. Међутим, док се поједини истраживачи ограничавају на прецизирања електронског вршњачког насиља само према средствима електронске комуникације, одређени број истраживача наводи и дигиталне канале комуникације путем којих се насилна вршњачка интеракција одвија.

У оквиру приступа који се ограничава на одређења електронског вршњачког насиља према средствима електронске комуникације (ужи приступ), постоје две групе аутора. Прву групу

57) Nathaniel *et al.*, *op. cit.*, p. 7; Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1311; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S25; Peter K. Smith *et al.*, *op. cit.*, p. 382.

58) Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 5; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S23.

59) Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 8.

60) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S23.

61) Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 3.

чине аутори који електронско вршњачко насиље дефинишу као вршњачко насиље које се одвија путем електронских средстава комуникације, попут компјутера или мобилног телефона.⁶²⁾ Друга група аутора дефинише електронско вршњачко насиље као постављање злонамерног материјала на интернет и његово прослеђивање другим интернет корисницима.⁶³⁾

Већина аутора се, ипак, одређује за шири приступ, који се односи на одређења електронског вршњачког насиља као вршњачког насиља према дигиталним каналима комуникације. У том погледу, Ли (*Le*) се ограничава на електронску пошту, инстант ћаскање и интернет странице,⁶⁴⁾ док Ковалски (*Kowalski*) и други додају собе за разговоре и СМС.⁶⁵⁾

Генерални проблем са овим одређењима електронског вршњачког насиља огледа се у чињеници да истраживачи углавном набрајају електронска средства и дигиталне канале комуникације путем којих се насиље врши, а не продубљују се у њихове карактеристике. Међутим, услед интензивног развоја ИКТ, истраживачи не могу да сагледају појавну разноврсност електронског вршњачког насиља. Сходно томе, у раније спроведеним истраживањима постоји дихотомија електронског вршњачког насиља на интернету и електронског вршњачког насиља путем мобилних телефона. Међутим, напредак технологије ову дихотомију чини проблематичном јер се електронској пошти и осталим дигиталним каналима комуникације данас може приступити и путем тзв. паметних телефона (*smartphones*).⁶⁶⁾

4. ИСТРАЖИВАЊА ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У СРБИЈИ

Након излагања термилошких дилема и проблема у одређењу феномена електронског вршњачког насиља, представићемо најважније резултате истраживања која су до сад спроведена у Србији у вези са овим феноменом.

62) Qing Li, "New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools", *op. cit.*, p. 1777.

63) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 1; Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 5; Qing Li, "Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences", *op. cit.*, p. 158.

64) Qing Li, "A Cross-cultural Comparison of Adolescents Experience Related to Cyberbullying", *Educational Research*, Vol. 50, No. 3, 2008. према: Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1350.

65) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S 22.

66) Robert Slonje, Peter K. Smith, Ann Frisén, *op. cit.*, p. 27.

Прво истраживање које је укључило и истраживање феномена електронског вршњачког насиља, било је истраживање УНИЦЕФ у сарадњи са Министарством просвете и спорта Републике Србије. У питању је било лонгитудинално истраживање насиља, спроведено у 237 основних школа у Србији, у оквиру програма *Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу* (познатим под скраћеним називом *Школа без насиља*), које је спровођено од 2005. до 2013. године. Истраживање је обухватало ученике од 3. до 8. разреда основне школе (9-15 година). Два облика електронског вршњачког насиља која су истраживана, угрожавајуће СМС поруке и угрожавајуће снимање мобилним телефоном, погодило је мали број ученика, при чему између дечака и девојчица није било значајних разлика. Премда су истраживачи изнели очекивање да ће електронско вршњачко насиље бити у порасту у наредним годинама, у току самог истраживања је чак дошло до смањења броја виктимизираних ученика.⁶⁷⁾

Прво истраживање које је спроведено искључиво у вези са феноменом електронског вршњачког насиља, било је истраживање из 2011. године, које је обухватило ученике узраста 11-15 година у пет основних школа у Београду. Циљ истраживања се састојао у утврђивању преваленције електронског вршњачког насиља, са посебним нагласком на разликама у полу у односу на различите облике електронског вршњачког насиља и виктимизације. Фокус истраживања је био на три облика испољавања електронског вршњачког насиља, а то су: 1) узнемиравање (*harassment*); 2) оговарање и клеветање (*denigration*); и 3) недозвољено саопштавање (*outing*). Под узнемиравањем су истраживачи подразумевали репетитивно слање нападачких, непристојних и увредљивих порука путем дигиталних канала комуникације. Оговарањем и клеветањем означено је слање или постављање округних гласина о некој особи да би се нанела штета њеном угледу или пријатељствима. Недозвољено саопштавање је, за потребе истраживања, укључило одавање тајни или информација које би могле да посраме особу у виртуелном свету.⁶⁸⁾ Налази овог истраживања су показали да је значајан број ученика у Србији био укључен у

67) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, *op. cit.*, стр. 85.

68) Branislava Popović-Čitić, Slađana Đurić, Vladimir Cvetković, "The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia", *School Psychology International*, Vol. 32, No. 4, 2011, p. 416.

електронско вршњачко насиље. Најзаступљенији облик електронског вршњачког насиља је било узнемиравање, затим оговарање и клеветање, а најмање је било заступљено недозвољено саопштавање. Када је реч о полу, дечаци су у већем проценту били укључени у електронско вршњачко насиље него девојчице, при чему су два пута чешће били жртве насиља него девојчице.⁶⁹⁾

Током новембра 2012. године, у оквиру програма *Школа без насиља*, у 34 основне и средње школе у Србији је спроведено истраживање о коришћењу ИКТ, изложености ризицима и електронском вршњачком насиљу. Истраживање је спроведено на ученицима од 4. разреда основне школе до 4. разреда средње школе (9-18 година).⁷⁰⁾ Истраживањем су обухваћени следећи облици испољавања електронског вршњачког насиља: 1) слање СМС порука увредљивог и претећег садржаја; 2) узнемиравање телефонским позивима; 3) снимање мобилним телефоном или камером, уз прослеђивање и стављање снимака на интернет; 4) узнемиравање путем електронске поште; 5) узнемиравање на друштвеним мрежама; и 6) узнемиравање на интернет страницама.⁷¹⁾ Ови облици електронског вршњачког насиља су сврстани у четири групе: 1) узнемиравање СМС порукама; 2) узнемиравање телефонским позивима; 3) снимање мобилним телефоном или камером; и 4) узнемиравање на интернету.

Резултати истраживања су показали да су ученици четвртог разреда основне школе највише били изложени узнемиравању телефонским позивима и узнемиравању на интернету, при чему није било значајне разлике у полу.⁷²⁾ Ученици старијих разреда основне школе су у највећем проценту били изложени узнемиравању телефонским позивима, узнемиравању на друштвеним мрежама, и узнемиравању СМС порукама.⁷³⁾ У овој групи ученика, девојчице су биле у већем броју угрожене него дечаци.⁷⁴⁾ Средњошколци су били најизложенији узнемиравању телефонским позивима, узнемиравању СМС порукама и узнемиравању на друштвеним мрежама, при чему су ова три облика насиља била заступљенија међу средњошколцима него међу основци-

69) *Ibid.*, p. 418.

70) Драган Попадић, Добринка Кузмановић, *op. cit.*, стр. 19.

71) *Ibid.*, стр. 20.

72) *Ibid.*, стр. 55-56.

73) *Ibid.*, стр. 59.

74) *Ibid.*, стр. 74.

ма.⁷⁵⁾ Међу средњошколцима, збирна угроженост електронским вршњачким насиљем није била повезана са полом и узрастом ученика.⁷⁶⁾ Приликом поређења ученика свих узраста, истраживачи су дошли до следећих закључака: 1) учесталост електронског вршњачког насиља расте са узрастом; 2) временом се повећава угроженост и преко интернета и преко мобилног телефона; и 3) угрожаваће путем интернета доминира у односу на угрожаваће путем мобилног телефона.⁷⁷⁾ Када је реч о полу, дечаци су на свим узрастима склонији улози насилника него девојчице.⁷⁸⁾

Ова три истраживања, иако важна са становишта разумевања феномена електронског вршњачког насиља, нису довољна да пруже потпуни увид у све аспекте овог феномена у Србији. Различити параметри који су коришћени, и неслагање у аспектима који су истраживани, постављају задатак пред будуће истраживаче феномена електронског вршњачког насиља у Србији да спроведу свеобухватнија истраживања и провере постојеће налазе.

ЛИТЕРАТУРА

- Вејновић, Душко, „Теорија и пракса врста вршњачког насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.
- Ђорић, Марија, „Булинг као врста социјалног насиља“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009.
- Мaksimović, Jelena; Petrović, Jelena; Osmanović, Jelena, „Medijske kompetencije školskih pedagoga u suzbijanju vršnjačkog nasilja“, *In medias Res*, Centar za filozofiju medija, Zagreb, br. 06/2015.
- Попадић, Драган; Кузмановић, Добринка, *Коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији*, Telenor, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, UNICEF, Београд, 2013.
- Попадић, Драган; Плут, Дијана; Павловић, Зоран, „Насиље у школама Србије: Анализа стања од 2006. до 2013. године“, Институт за психологију, Београд, 2014.
- Поповић-Титић, Бранислава, „Вршњачко насиље у сајбер простору“, *ТЕМИДА*, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, бр. 03/2009.
- Сумоња, Сања, „Насиље путем интернета као облик малолетничког вршњачког

75) *Ibid*, стр. 75.

76) *Ibid*, стр. 90.

77) *Ibid*, стр. 90-91.

78) *Ibid*, стр. 99.

- насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.
- Cassidy, Wanda; Faucher, Chantal; Jackson, Margaret, “Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and application to policy and practice”, *School Psychology International*, Vol. 34, No. 6, 2013.
- Chadwick, Sharlene, *Impacts of Cyberbullying Building Social and Emotional Resilience in Schools*, 2014.
- Dupper, David R., *School Bullying: New perspectives on an Growing Problem*, Oxford University Press, 2013.
- Kowalski, Robin M.; Limber, Susan P.; Agatston, Patricia W., *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*, 2008.
- Kowalski, Robin. M; Limber, Susan, P., “Electronic bullying among middle school students”, *Journal of Adolescent Health*, Vol. 41, No. 6, 2007.
- Levy *et al.*, *Bullying in the Networked Era: A Literature Review*, The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University, 2012.
- Li, Qing, “Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences”, *School Psychology International*, Vol. 27, No. 2, 2008.
- Li, Qing, “New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools”, *Computers in Human Behavior*, Vol. 23, No. 4, 2007.
- Netzley, Patricia D., *How serious a problem is cyberbullying?*, ReferencePoint Press, 2014.
- Olweus, Dan, *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*, Hemisphere Publishing Corporation, Washington, 1978.
- Parks, Peggy J., *Cyberbullying: The Internet*, ReferencePoint Press, 2013.
- Patchin, Justin W.; Hinduja, Sameer, “Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research”, *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives* (editors: Justin W Patchin, Sammer Hinduja), 2012.
- Patchin, Justin, W.; Hinduja, Samer, “Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying”, *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 4, No. 2, 2006.
- Popović-Čitić, Branislava; Đurić, Slađana; Cvetković, Vladimir, “The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia”, *School Psychology International*, Vol. 32, No. 4, 2011, pp. 412–424.
- Shariff, Shaheen, *Confronting Cyber-bullying*, Cambridge University Press, 2009.
- Slonje, Robert; Smith, Peter, “Cyberbullying: Another main type of bullying?”, *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 49, No. 2, 2008.
- Slonje, Robert; Smith, Peter K.; Frisé, Ann, “The nature of cyberbullying, and strategies for prevention”, *Computers in Human Behavior*, Vol. 29, No. 1, 2013.
- Smith, Peter K. *et al.*, “Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4, 2008.
- Vandebosch, Heidi; Cleemput, Katrien, V., “Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims”, *New media & Society*, Vol. 11, No. 8, 2009.
- Vandebosch, Heidi; Cleemput, Katrien, V., “Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters”, *Cyberpsychology & behavior*, Vol. 11, No. 4, 2008.

- Von Marées, Nandoli; Petermann, Franz, "Cyberbullying: An increasing challenge for schools", *School Psychology International*, Vol. 33, No. 5, 2012.
- Willard, Nancy, *Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*, Center for Safe and Responsible Use of the Internet, 2007.
- Ybarra, Michele. L.; Mitchell Kimberly. J., "Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics", *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 45, No. 7, 2004.

Adrijana Grmusa

**THE COMPLEXITY OF DETERMINATION OF
ELECTRONIC BULLYING AS PHENOMENON IN
CONTEMPORARY SOCIETY**

Resume

The development of the Information and communication technology (ICT) has shaped the modern society, leading to the emergence of the phenomenon of electronic bullying. This phenomenon marks the transposition of the violent youth interaction from the real to the virtual world. Due to such development the youngsters became exposed to the bullying in the virtual world to an even larger extent than in the real world.

Despite numerous researches in recent years of its manifestations and relation to the traditional bullying, the phenomenon of electronic bullying has not been precisely determined. Therefore, this paper aimed to present the terminology dilemmas and problems in determining the electronic bullying phenomenon. The crucial dilemmas regarding the phenomenon of electronic bullying encompass: 1) the term which should be used; 2) characteristics of the actors involved; and 3) the features of the phenomenon of electronic bullying in comparison to traditional bullying. The latter encompasses: 1) similarities of electronic and traditional bullying; 2) distinctions of actors of electronic bullying; and 3) distinctions of electronic devices and digital channels of communication.

The first problem in determining the phenomenon of electronic bullying is related to its term. Depending on the focus of their researches, the authors use a range of terms: cyberbullying, online bullying, bullying via Internet, Internet harassment or even online aggression. The researchers with ICT-focus use the term cyberbullying.

Those researchers, who focus their research on behaviour, use the terms electronic or digital bullying.

The second problem regarding the phenomenon of electronic bullying is related to the actors. Two of the most extreme positions of possible actor involvement in the violent youth interaction online include only bullies and victims. However, there are other possible roles, including bully/victim and bystander. In the culture of cyberbullying, almost everyone can assume the role of bully. Therefore, the authors dealing with this issue find it difficult to distinguish all the features of actors involved in online bullying.

The third problem in determining the features of the phenomenon of electronic bullying in comparison to traditional bullying stems from the fact that electronic bullying is usually perceived as traditional bullying that occurs through ICT. The authors are using the core elements of definitions of traditional bullying in their academic debates, but there is no agreement over the either number of these elements, or their meaning in the online environment. In terms of distinctions of actors of electronic bullying, namely anonymity of bully, accessibility of victim, and a very wide audience, there are also certain inconsistencies among the authors, especially regarding the perceived anonymity of bully. Finally, regarding the distinctions of electronic devices and digital channels of communication, most researches simply list them, without specifying other characteristics of electronic bullying. That is already causing certain problems in determining the scope of the phenomenon of electronic bullying. Bearing in mind the constant development of ICT, the researchers will continue to face the need to become more precise in their determinations of this phenomenon.

The researches of electronic bullying in Serbia came to different conclusions regarding the prevalence, age and gender involvement. However, the parameters used in those researches differ among themselves, and in order to come to reliable conclusions, additional researches still need to be conducted.

Key words: bullying, electronic bullying, cyberbullying, online bullying, bullying in cyber space

* Овај рад је примљен 15. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.